

Strafferett

Ståle Eskeland

Strafferett

5. utgave ved Alf Petter Høgberg

CAPPELEN DAMM
AKADEMISK

© CAPPELEN DAMM AS 2017

ISBN e-bok: 978-82-02-63006-5

ISBN trykt bok: 978-82-02-53453-0

5. utgave, 1. opplag 2017

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med Cappelen Damm AS er enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Omslagsdesign: Ane Valderhaug

Sats: Laboremus Oslo AS

Trykk og innbinding: Livonia Print SIA, Latvia

www.cda.no

akademisk@cappelendamm.no

Det er rimelig at vi retter oss etter det som er rettferdig, men det er nødvendig at vi lystrer den som har makten. Rettferdighet uten makt er verdiløs. Makt uten rettferdighet er tyranni. ... Rettferd og makt må altså gå hånd i hånd, og det må iakttas at det som er rettferdig, blir sterkt, og at det som har makten, samtidig er rettferdig.

Blaise Pascal, 1623–1662, Tanker, Fragment 298

Forord

Hovedtemaet i boken er gjeldende, alminnelig strafferett ved inngangen til det 21. århundre. Innenfor denne rammen behandler jeg straff som styringsmiddel, folkerettslige og kulturelle begrensninger som straff er underlagt og forholdet mellom rettssikkerhet og straff.

Det overordnede formålet for det juridiske studium er at studentene skal tilegne seg juridisk metode, slik at de, når de senere skal arbeide som jurister, kan innta velbegrunnede standpunkter til innholdet i gjeldende rett. I juridiske fagbøker er gjerne en ren beskrivelse av gjeldende rett skjøvet i forgrunnen på bekostning av de resonnementene som ligger bak påstander om gjeldende rett. I denne boken er prioriteringen av stoffet nærmest omvendt: Hovedvekten er lagt på å beskrive og forklare problemstillinger og resonnementer som brukes, eller bør brukes, når man skal ta stilling til hva som er gjeldende strafferett. Begrunnelsen er enkel: Den som behersker metoden, kan ta stilling til de fleste strafferettslige problemer. Den som bare har lært seg hva reglene på et begrenset område går ut på, er ofte hjelpeløs når nye problemstillinger dukker opp. Og det gjør de til stadighet – i rettslivet og til eksamen.

Den som behersker juridisk metode, har også mulighet for å forholde seg kritisk til metoden. Og han eller hun vil forstå at ethvert juridisk problem med krav på interesse har minst to løsninger som lar seg forsvare ut fra et juridisk resonnement.

Bokens problemorientering har medført at spørsmål knyttet til rettskildene og sentrale begreper, har fått større plass enn det som er vanlig i juridiske fagbøker. Mitt håp er at boken derfor er blitt en bedre lærebok enn om den hadde vært skrevet med sikte på å være både lærebok og håndbok. Men jeg tror nok også at kolleger ved universiteter og høyskoler og praktiserende jurister i politi, påtalemyndighet og i domstolene vil finne atskillig stoff av interesse.

Hvordan en bok bør leses, avhenger av hva slags kunnskaper leseren har, og hvilke problemstillinger han eller hun er opptatt av. Jeg tror de fleste studenter vil ha størst glede av boken dersom de først leser den i sammenheng for å skaffe seg oversikt over bokens systematikk og hovedproblemstillinger. Deretter kan jeg anbefale dypdykk hvor som helst i boken. Praktiserende jurister kan gå direkte til avsnitt som behandler de problemstillinger de arbeider med. Den detaljerte innholdsfortegnelsen, krysshenvisninger i teksten og et omfattende stikkordregister vil da være til god hjelp. Jeg håper leseren vil oppdage at mange problemstillinger som jeg reiser i boken, kaller på egen tenkning og videre lesning. Hvis det skjer, er et vesentlig formål med boken oppnådd.

Jeg har hatt svært god hjelp av de erfarne kollegene – i aldersrekkefølge – Johs. Andenæs, Anders Bratholm, Svein Slettan og Kjell V. Andersen, som har lest deler av utkast til boken og gitt mange gode råd. Listen over andre kolleger i og utenfor universitetssamfunnet som har hjulpet meg med enkeltspørsmål, er for lang til å ta med her.

Andre innspill har jeg fått fra juridiske studenter og yngre kandidater som har lest deler av utkast, særlig med studentens behov for øye. Det gjelder – i alfabetisk rekkefølge – Rasmus Asbjørnsen, Erik Børresen, Alf Petter Høgberg, Jon Øyvind Midthjell, Thomas Os, Trond Eirik Schea, Runar Torgersen og Morten Walløe Tvedt. Et stort antall justeringer og suppleringer underveis kan tilskrives deres entusiasme, innsikt og forslag til forbedringer.

Jeg hadde gode arbeidsforhold ved William Richardson School of Law ved University of Hawaii 1995–1996. Kjølen til boken ble strukket der. Senere har jeg hatt gode, men ikke så skjermede, arbeidsforhold ved Institutt for offentlig rett, Universitetet i Oslo, som er min faste arbeidsplass.

I innspurtfasen har jeg hatt god hjelp av – i tilfeldig rekkefølge – vit. ass. Øystein Horntvedt, vit. ass. Anders Huitfeldt, vit. ass. Øistein Aamodt, sekretær Solveig Strand, sekretær Margrethe Norseng, sekretær Marit Carlsen, bibliotekar Karen Danbolt og redaksjonssjef Per Christian Opsahl.

Min nærmeste familie, kone og barn, har i hektiske perioder tålmodig funnet seg i at jeg har stjålet av tid vi ellers skulle hatt sammen, og inspirert meg til å fullføre nå.

Takk til alle!

Jeg er også takknemlig for økonomisk reisestøtte som jeg har mottatt fra Det juridiske fakultets reisefond, Det juridiske fakultets lovsamlingsfond, Den Norske Banks Fond for Det juridiske fakultet, Nansenfondet og Norsk faglitterær forfatterforening.

Jeg er selvsagt alene ansvarlig for sluttresultatet, men uten all den hjelp jeg har fått, hadde det kanskje ikke blitt noen bok, i hvert fall ikke nå og heller ikke slik den nå foreligger.

Sitater fra eldre tekster (lovtekster, stortingsdokumenter, rettsavgjørelser og litteratur) er forsiktig modernisert der det ikke kan medføre misforståelser.

Lovgivning og Høyesteretts praksis som er kommet til etter 1. januar 2000 har jeg av praktiske grunner stort sett ikke kunnet innarbeide.

Oslo, 1. april 2000

Ståle Eskeland

Forord til 2. utgave

Det er gått vel fem år siden boken kom ut første gang. I løpet av de fem årene har det skjedd mye av vidtrekkende betydning for den alminnelige strafferett. Jeg nevner: Atskillig ny lovgivning er kommet til (bl.a. når det gjelder seksualforbrytelser, økonomisk kriminalitet, terror, samfunnsstraff og forvaring, dom på tvungen psykisk helsevern og tvungen omsorg og straffegjennomføring). Mange bestemmelser i straffelovens alminnelige del er endret (ofte uten at innholdet er vesentlig endret) og noen nye bestemmelser er kommet til. Det er vedtatt ny alminnelig del i en ny straffelov av 2005 (som skal tre i kraft om 2–3 år). I tillegg kommer et stort antall endringer og/eller nye straffebud i straffeloven og i spesiallovgivningen. De internasjonale menneskerettigheter har satt sitt preg på høyesterettspraksis i større grad enn tidligere, ikke minst når det gjelder begrepet straff og uskyldspresumsjonen. Kommisjonen for gjenopptakelse av straffesaker startet sin virksomhet 1. januar 2004. Den internasjonale straffedomstolen (International Criminal Court) startet sin virksomhet 1. juli 2002. Nyere forskning og utviklingen av DNA-teknologien har vist at bevisvurderingen i straffesaker hviler på et mer usikkert grunnlag enn vi liker å tro.

Alt dette og mer til gjorde at det var nødvendig med en ny utgave.

Hovedstrukturen i boken er beholdt. Det samme gjelder rettskildeperspektivet med særlig vekt på de mange verdispørsmål som reiser seg i alminnelig strafferett, både ved tolkningen av enkeltbestemmelser og ved rettspolitiske avveininger. Når det gjelder positivt rettsstoff i form av ny lovgivning og rettsskapende avgjørelser av Høyesterett er fremstillingen søkt brakt à jour til 1. juli 2005, men noen avgjørelser av senere dato er også tatt med. Hovedmålgruppen for boken – juridiske studenter – har likevel gjort det nødvendig å begrense utvalget av problemstillinger og omfang av drøftelser og stofftilfang.

Jeg takker kolleger i strafferettsmiljøet ved Institutt for offentlig rett for faglig inspirasjon og gode samarbeidsforhold. Stor takk også til bibliotekarene ved fakultetet, som alltid er parat til å gi førsteklases profesjonell hjelp.

Førsteamanuensis Henrik Bull, professor Aslak Syse og forfatter og jurist Fredrik Heffermehl har gitt meg verdifull bistand når det gjelder spørsmål innenfor sine fagområder (EØS-rett, helse rett og folkerett). Stud.jur. Knut-Fredrik Hustad har tilrettelagt mye av det nye stoffet for meg. Stud.jur. Marie Ljones Fjulsrud og Kristine Elisabeth Fremstad Moen har bistått med korrekturlesningen. Takk til dere også.

Samarbeidet med Cappelen Akademisk Forlag har fungert knirkefritt.

Oslo, 1. november 2005

Ståle Eskeland

Forord til 3. utgave

Da jeg reviderte boken i 2005, var planen å komme med en 3. utgave omtrent samtidig med at gjeldende straffelov av 1902 blir erstattet av den nye straffeloven av 2005. Loven er vedtatt, men, med unntak av kapittel 16, er den ikke trådt i kraft. Justis- og beredskapsdepartementet har opplyst at det tas sikte på at hele loven skal tre i kraft i 2017, altså om fire år. Også denne 3. utgaven er derfor basert på straffeloven av 1902. Det er vedtatt en rekke endringer i denne loven og andre relevante lover siden 2. utgave så dagens lys. Et stort antall nye avgjørelser av Høyesterett fram til 1. januar 2013, og noen få av senere dato, er innarbeidet. Litteraturhenvisninger er justert hvis bøker er kommet i nye utgaver. Jeg har også

innarbeidet ny (men langt fra all) litteratur. Empiriske data, for eksempel om bruk av tortur, er de nyeste jeg har funnet. Noen avsnitt er skrevet om eller utvidet. Noen feil eller unøyaktigheter er rettet opp. Alt i alt innebærer dette at revisjonen er blitt ganske omfattende, mye mer omfattende enn jeg forutså da jeg startet arbeidet.

Hovedstrukturen i 1. og 2. utgave er beholdt. Det samme gjelder rettskildeperspektivet med særlig vekt på de mange verdispørsmål som reiser seg i strafferetten, både når det gjelder tolkning av tekster og rettspolitiske avveininger.

Revisjonen har strukket seg over fire intense måneder. Jeg takker Institutt for offentlig rett, som er min faste arbeidsplass, for særdeles god tilrettelegging når det gjelder kontor og IT-tjenester og teknisk gjennomgang av manus. En særlig takk til vit.ass. Christoffer N. Mollestad for innsiktsfull hjelp til kildekontroll og til bibliotekarene ved Det juridiske fakultet for førsteklasses service. Takk også til Cappelen Damm Akademisk for knirkfritt samarbeid og til en rekke kolleger og venner som har inspirert og hjulpet meg på så mange måter. Ingen nevnt, men heller ingen glemmt. Vær sikker!

Oslo 15. april 2013

Ståle Eskeland

Forord til 4. utgave

Justis- og beredskapsminister Anders Anundsen kunngjorde 13. mars 2015 at straffeloven 2005 skal tre i kraft 1. oktober 2015. Samtidig blir straffeloven 1902 opphevet (og en rekke bestemmelser i annen lovgivning blir enten opphevet eller innarbeidet i straffeloven 2005). Denne 4. utgaven av *Strafferett* er basert på straffeloven 2005. Systematikken er den samme som i tidligere utgaver. Jeg har også, som i tidligere utgaver, lagt mye arbeid i å begrunne påstander om gjeldende rett ved å fremheve det rettskildemesige grunnlaget for dem. Det sier seg selv at forarbeidene til straffeloven 2005 er av større betydning enn forarbeidene til straffeloven 1902 hadde i tidligere utgaver. Når det gjelder den alminnelige del i straffeloven 2005, som i hovedsak er gjenstand for analyse i denne 4. utgaven, er det viktigste forarbeidet *Ot.prp. nr. 90 (2003–2004) Om lov om straff (straffeloven)*.

Betegnelsen straffeloven 2005 er innarbeidet terminologi (bl.a. i Lovdata), men er ikke særlig treffende. Første del *Alminnelige bestemmelser* ble vedtatt i 2005 mens Annen del *De straffbare handlingene* ble vedtatt i hhv. 2008 (kapittel 16–20) og 2009 (kapittel 21–31).

Det er nærliggende å vente at straffeloven 2005 som erstatter en lov som har vært gjeldende i 110 år (i kraft fra 1. januar 1905) ville innebære store endringer i straffelovgivningens innhold. Men det er ikke tilfellet. I hovedsak har de alminnelige bestemmelsene i straffeloven 2005 samme innhold som de tilsvarende bestemmelsene i straffeloven 1902 eller ulovfestet rett utviklet i høyesterettspraksis og juridisk teori. Slike ulovfestede regler er i stor grad videreført i straffeloven 2005, ved at bestemmelser med tilsvarende eller tilnærmet samme innhold er nedfelt i lovteksten i straffeloven 2005. Overgangen fra straffeloven 1902 til straffeloven 2005 er derfor ikke et brudd med fortiden, men et nytt skritt på veien i en gradvis utvikling. Høyesterettspraksis forut for straffeloven 2005 er i stor grad fremdeles uttrykk for gjeldende rett.

Dette skyldes dels at de grunnleggende prinsipper som straffeloven 1902 var basert på også ligger til grunn for straffeloven 2005. Dels skyldes det at straffeloven 1902 er endret en rekke ganger i løpet av dens mer enn 100-årige liv. Disse endringene er i stor grad videreført i straffeloven 2005.

I det øyeblikk straffeloven 2005 trer i kraft, er Strafferett 3. utgave (2013) utdatert og derfor uegnet som læremiddel i det juridiske studiet. Umiddelbart etter kunngjøringen om at straffeloven 2005 skal tre i kraft 1. oktober 2015 begynte jeg arbeidet med en revisjon basert på straffeloven 2005. Revisjonen er gjennomført før straffeloven 2005 er behandlet i Stortinget med grunnlag i den vedtatte lovteksten og noen få endringer i Prp. 64 L (2014–2015) (ikrafttredelsesproposisjonen). Eventuelle endringer i straffeloven 2005 som Stortinget måtte vedta, har det av tidsmessige grunner ikke vært mulig å innarbeide.

De viktigste innholdsmessige endringer i straffeloven 2005 i forhold til straffeloven 1902 er:

- Straffeloven 2005 bygger på skadefølgeprinsippet, dvs. at bare handlinger som er egnet til å medføre skade eller fare for skade, skal være straffbare. Prinsippet er ikke konsekvent gjennomført.
- Skillet mellom forbrytelser og forseelser er opphevet.
- Medvirkning er alltid straffbart med mindre noe annet er bestemt.

- Skyldkravet er forsett, med mindre det er bestemt at uaktsomhet er tilstrekkelig.
- Skyldformen overlegg er opphevet som egen straffskjerpende omstendighet.
- Skyldformen culpa levissima (liten uaktsomhet) fører ikke lenger til øket strafferamme for uforsettlige følger.
- Bestemmelsene om ærekrenkelser i straffeloven 1902 er ikke videreført i straffeloven 2005.

Etter min mening ligger den vesentlige vinningen ved at man nå har fått en ny straffelov ikke i endringene i straffelovgivningens innhold, men i at redaksjonen av straffeloven 2005 er bedre enn redaksjonen av straffeloven 1902, at lovteksten er skrevet i moderne språk, og at regler som tidligere var ulovfestet nå i i betydelig grad er forankret i lovtekst. Men langt fra alle spørsmål som var tvilsomme forut for straffeloven 2005 er løst i straffeloven 2005. Bl.a. er rekkevidden av foretaksansvaret (§ 27) fremdeles uklart på vesentlige punkter og uaktsomhetsansvaret er langt fra uttømmende regulert i § 23.

For jurister som til nå har arbeidet på grunnlag av straffeloven 1902 vil ikke overgangen by på store problemer når det gjelder innholdet i gjeldende strafferett. De må imidlertid «etterutdanne» seg siden alle paragrafnumre er andre i straffeloven 2005 enn de var for tilsvarende bestemmelser i straffeloven 1902.

Denne 4. utgaven av *Strafferett* er først og fremst en revisjon basert på straffeloven 2005. Noen fullstendig revisjon basert på rettsutviklingen etter 3. utgaven fra 2013 har ikke vært mulig. Jeg har imidlertid innarbeidet ny lovgivning og relevante endringer i grunnloven som ble vedtatt våren 2014. Jeg har også i noen grad erstattet eksempler på rettskildemesige resonnementer basert på straffeloven 1902 med eksempler fra straffeloven 2005. En enkelt høyesterettsavgjørelse (Rt. 2013 s. 1015 – passiv medvirkning) er innarbeidet. Noen nyere litteraturhenvisninger er tilføyd og noen feil og uklarheter i 3. utgaven er rettet opp.

Av pedagogiske grunner har jeg ved revisjonen lagt til grunn at straffeloven 2005 er uttrykk for gjeldende rett i dag, selv om den ikke trer i kraft før 1. oktober 2015, og tilsvarende at straffeloven 1902 ikke lenger gjelder.

Jeg fratrådte mitt professorat i strafferett 31. desember 2013. Jeg har imidlertid beholdt kontor ved Institutt for offentlig rett med tilgang til

bibliotek, IT-tjenester og andre støttefunksjoner. Det er jeg svært takknemlig for.

Jeg vil spesielt takke bibliotekarene Sverre Bård Tuseth og Karen Danbolt for bistand til kildesøk og overingeniør Kjetil Kjørholt Frantzen for bistand med å løse IT-problemer. Jeg vil også takke Eirik Os Simonsen som har hjulpet meg med å sette opp mitt hjemmekontor hvor det meste av revisjonen er gjort. Takk til Jon Sverdrup Efestad, som har utarbeidet lovspeilet. Samarbeidet med Unn Kløve og Katia Stieglitz i Cappelen Damm Akademisk har, som tidligere, vært bare positivt. Og Kari og våre voksne barn har, også denne gangen, vært viktige støttespillere. Stor takk til dere også.

Oslo 22. mai 2015

Ståle Eskeland

Forord til 5. utgave

Det er kun gått halvannet år siden 4. utgave av boken kom ut, og den foreliggende utgave representerer heller ingen omfattende revisjon. Det dreier seg primært om enkeltstående tilpasninger til rettsstilstanden under straffeloven av 2005. Ståle Eskeland er således stadig å anse som eneforfatter av boken, og når teksten viser tilbake til forfatterens syn og avveininger, er det således Ståle Eskeland det vises tilbake til.

Oslo 7. november 2016

Alf Petter Høgberg

Innhold

Forord	7
DEL 1. Innføring i strafferettslige problemstillinger	35
Kapittel 1	
Faget og boken	37
1.1 Alminnelig og spesiell strafferett	37
1.2 Bokens innhold og systematikk	37
1.3 Bokens hovedbudskap.....	38
1.4 Kildehenvisninger	39
Kapittel 2	
Generelt om straff	41
2.1 Hva straff er	41
2.2 Kriminaliteten	43
2.2.1 Registrert kriminalitet og faktisk kriminalitet	43
2.2.2 Kriminalitetsutviklingen	45
2.2.3 Oppklaringsprosenter	46
2.3 Årsaker til kriminalitet	46
2.4 Straffelovgivningens og straffens formål	50
2.5 Straffelovgivningens og straffens virkninger	54
2.6 Straff og kulturelle verdier	58
2.6.1 Problemstilling.....	58
2.6.2 Kulturelle verdier	58
2.6.2.1 Hva jeg forstår ved kulturelle verdier	58
2.6.2.2 Straffverdige handlinger	59
2.6.2.3 Umenneskelige straffer.....	60
2.6.2.4 Forholdsmessighetsprinsippet	61
2.6.2.5 Likhetsprinsippet	62
2.6.2.6 Rettssikkerhetshensyn.....	63
2.6.2.7 Kulturelle verdier i tid og rom.....	64
2.6.3 Viktige endringer i straffelovgivningen 1980–2015	66

Kapittel 3

Generelt om straffelovgivningen	72
3.1 Straffbarhetsbetingelsene	72
3.2 Noen sentrale ord og uttrykk	74
3.2.1 Behovet for en klar terminologi	74
3.2.2 Regler om straff, straffebestemmelser, straffebud	74
3.2.3 Straffebestemmelers ordlyd.....	75
3.2.4 Atferd og handling	76
3.2.5 Ledsagende omstendigheter.....	76
3.2.6 Gjerningsinnhold, gjerningsbeskrivelse og fullbyrdelse	76
3.2.7 Gjerningsperson, hovedmann, medvirker og foretak	77
3.2.8 Skyld og skyldig.....	77
3.2.9 Straffbar/straffri, ulovlig/lovlig.....	78
3.2.10 Straffelovgivningen, straffeloven, spesiallovgivning	79
3.2.11 Andre ord og uttrykk	79
3.3 Straffelovens systematikk og hovedinnhold.....	80
3.3.1 Oversikt	80
3.3.2 Straffelovens første del. Alminnelige bestemmelser	81
3.3.2.1 Oversikt	81
3.3.2.2 Straffelovgivningens virkeområde i tid	82
3.3.2.3 Straffelovgivningens geografiske område (virke- område i rom)	82
3.3.2.4 Straffeforfølgning av personer som er straffedømt eller under straffeforfølgning i utlandet	83
3.3.2.5 Folkerettslige begrensninger	84
3.3.2.6 Bestemmelser om straffebudets vilkårsside, som supplerer det enkelte straffebud.....	84
3.3.2.6.1 Straffbarhetsbetingelsene.....	84
3.3.2.6.2 Forsøk.....	85
3.3.2.6.3 Straffansvar for foretak	85
3.3.2.6.4 Definisjoner av ord og uttrykk.....	85
3.3.2.6.5 Opphør av straffansvar	86
3.3.2.6.6 Prosessuelle vilkår for straffeforfølgning.....	86
3.3.2.7 Bestemmelser om straffebudenes følgeside: straff og andre reaksjoner	87
3.3.2.7.1 Straffarter og strafferammer	87
3.3.2.7.2 Reaksjoner som ikke er straff.....	88
3.3.2.7.3 Reaksjonsfastsettelsen i den enkelte sak	88
3.3.3 Straffelovens annen del. De straffbare handlingene	89
3.3.3.1 Terminologi	89
3.3.3.2 Inndelingen i kapitler og deres systematiske oppbygning	89

3.3.4	Forholdet mellom straffeloven og spesiallovgivningen	90
3.3.4.1	Hovedregel	90
3.3.4.2	Straffbarhetsbetingelsene	90
3.3.4.3	Straffetrusselen	90
3.3.5	Inndelinger av straffebud etter beskyttet interesse	90
3.4	Straff av spesielle persongrupper	91

Kapittel 4

Rettskilder og strafferettslig metode.....	92
4.1 Problemstillingen i dette kapitlet	92
4.2 Gjeldende strafferett	94
4.3 Rettskildefaktorene	98
4.3.1 Problemstilling.....	98
4.3.2 Grunnloven	100
4.3.2.1 Oversikt	100
4.3.2.2 Lovkravet i grl. § 96	101
4.3.2.2.1 Problemstilling	101
4.3.2.2.2 Delegasjon til forvaltningen.....	102
4.3.2.2.3 Delegasjon til domstolene.	
Klarhetskravet	103
4.3.2.2.4 Straffbarheten etter loven avhenger av forvaltningsvedtak, avtale e.l.....	108
4.3.2.3 Forbudet mot tilbakevirkende lover i grl. § 97	108
4.3.2.4 Grunnlovens forbud mot straff for visse handlinger	111
4.3.2.5 Domskravet i grl. § 96	113
4.3.3 Folkeretten	113
4.3.3.1 Oversikt	113
4.3.3.2 De internasjonale menneskerettighetene.....	114
4.3.3.3 EØS-avtalen.....	121
4.3.4 Lovteksten	121
4.3.5 Forskrifter og enkeltvedtak	131
4.3.6 Lovforarbeider	132
4.3.7 Etterarbeider.....	135
4.3.8 Høyesteretts avgjørelser	136
4.3.8.1 Hovedregel: Høyesteretts avgjørelser er uttrykk for gjeldende rett	136
4.3.8.2 Høyesteretts adgang til å fravike tidligere avgjørelser	136
4.3.8.3 Ratio decidendi, prejudikat og obiter dictum.....	138
4.3.8.4 Høyesteretts sammensetning	139
4.3.9 Reelle hensyn	140
4.3.9.1 Oversikt	140
4.3.9.2 Handlingens straffverdighet	142
4.3.9.3 Prevensjon	144

4.3.9.4	Rettsikkerhetshensyn.....	145
4.3.10	Handlingens rettsstridighet	147
4.3.10.1	Problemstilling	147
4.3.10.2	Ulike betydninger av ordet «rettsstridig».....	147
4.3.10.3	Ordet «rettsstrid» inngår i teksten i straffebestemmelsen	148
4.3.10.4	Den ulovfestede rettsstridsreservasjonen	148
	4.3.10.4.1 Problemstilling.....	148
	4.3.10.4.2 Handlingen anses ikke straffverdig.....	149
	4.3.10.4.3 Handlingen anses straffverdig, men andre hensyn har større vekt	150
4.3.10.5	Forholdet mellom rettsstrid inntatt i lovteksten og den ulovfestede rettsstridsreservasjon	153
4.3.10.6	Oppsummering	154
4.3.11	Riksadvokatens standpunkter til innholdet i straffelovgivningen	157
4.3.12	Praksis i underordnede domstoler	157
4.3.13	Juridisk teori.....	158
4.3.14	Rettsoppfatninger	159
4.3.15	Rettskildefaktorer med tilknytning til utenlandske forhold...	159
4.4	Avveining mellom rettskildefaktorene	160
4.5	Særtrekk ved rettskildesituasjonen på strafferettens område?	161
4.6	Min bruk av rettskildefaktorene.....	162

Kapittel 5

Gangen i en straffesak: fra mistanke om straffbart forhold til sakens avslutning.....

5.1	Oversikt	163
5.2	Oppdagelse og anmeldelse av straffbare forhold.....	163
5.2.1	Rett og plikt til å etterforske	163
5.2.2	Rett og plikt til å anmelde.....	164
5.3	Fra etterforskning til sakens avslutning.....	167
5.3.1	Politiet, påtalemyndigheten og deres oppgaver	167
5.3.2	Resultatet av etterforskningen: Bevis for at en person er skyldig foreligger ikke	167
5.3.3	Resultatet av etterforskningen: Bevis for at en person er skyldig foreligger.....	168
5.3.3.1	Oversikt.....	168
5.3.3.2	Henleggelse av saken av prosessuelle grunner.....	169
5.3.3.3	Påtaleunntatelse	169
5.3.3.4	Overføring av saken til mekling i konfliktråd.....	170
5.3.3.5	Forelegg	171
5.3.3.6	Forenklet forelegg.....	173

5.3.3.7	Tiltale eller begjæring om tilståelsesdom.....	173
5.3.3.8	Dom	174

Kapittel 6

Internasjonal strafferett	175
6.1 Begrepet internasjonal strafferett.....	175
6.2 Norske domstolars internasjonale virkekrets	175
6.3 Krigens folkerett som straffrihetsgrunn etter norsk rett.....	176
6.4 Internasjonale forbrytelser.....	177
6.4.1 Begrepet internasjonal forbrytelse	177
6.4.2 Hjemler for personlig straffansvar i folkeretten	178
6.4.3 Aggresjonsforbrytelsen	179
6.4.4 Folkemord, forbrytelse mot menneskeheten og krigsforbrytelser	183
6.5 Strafferettslige sider ved masseødeleggelsesvåpen	185
6.5.1 Kjemiske og biologiske våpen.....	185
6.5.2 Atomvåpen.....	185
6.6 Internasjonale straffedomstoler.....	187

DEL 2. Betingelser for straffbarhet	189
Problemstillinger i Del 2	190

Kapittel 7

Den straffbare atferden	193
7.1 Problemstilling.....	193
7.2 Klassifisering av straffebud i forhold til gjerningsinnholdet.....	193
7.2.1 Formålet med klassifisering.....	193
7.2.2 Atferdsdelikter og unnlatelsesdelikter	194
7.2.3 Handlingsdelikter og følgedelikter.....	194
7.2.4 Ekte og uekte unnlatelsesdelikter	194
7.2.5 Skadedelikter og faredelikter	195
7.2.6 Medvirkningsdelikter.....	195
7.3 Fullbyrdelse, medvirkning og forsøk	195
7.3.1 Oversikt	195
7.3.2 Den fullbyrdede handlingen (gjerningsbeskrivelsen)	196
7.3.2.1 Hva fullbyrdelse vil si	196
7.3.2.2 Fullbyrdelse av følgedelikter	196
7.3.2.2.1 Problemstilling.....	196
7.3.2.2.2 Én gjerningsperson.....	197
7.3.2.2.2.1 Hovedregel.....	197
7.3.2.2.2.2 Handlingens farevoldende evne	198
7.3.2.2.2.3 Påregneligheten av hendelsesforløpet	199

	7.3.2.2.3	Flere gjerningspersoner eller medvirkere	200
	7.3.2.2.3.1	Flere samarbeider.....	200
	7.3.2.2.3.2	Flere opptrer uavhengig av hverandre	201
	7.3.2.2.3.3	Årsakskravet i forhold til medvirkere	202
	7.3.2.2.4	Den rettslige betydningen av at det foreligger årsakssammenheng.....	202
7.3.2.3		Fullbyrdelse av unnlatelsesdelikter	202
7.3.3		Forsøkshandlingen	205
	7.3.3.1	Problemstilling	205
	7.3.3.2	Den nedre grensen for det straffbare forsøket.....	207
	7.3.3.3	Forsøk i form av unnlatelse	213
	7.3.3.4	Forsøk på medvirkning	213
	7.3.3.5	Kvalifisert forsøk	213
	7.3.3.6	Straffebud der den fullbyrdede handlingen er en forberedelses- eller forsøkshandling. Fremskutt fullbyrdelse	214
	7.3.3.7	Tilbaketreden fra forsøk	215
	7.3.3.8	Oppsummering	216
7.3.4		Medvirkning.....	217
	7.3.4.1	Generelt om når medvirkning er straffbart.....	217
	7.3.4.2	Hva medvirkningshandlingen nærmere bestemt må bestå i	218
	7.3.4.2.1	Utgangspunktet om at medvirkeren må utvise aktivitet	218
	7.3.4.2.2	Unntak fra aktivitetskravet i visse kontekster – passiv medvirkning	219
	7.3.4.2.2.1	Innledning.....	219
	7.3.4.2.2.2	Solidariserende atferd.....	220
	7.3.4.2.2.3	Avvergelsesforpliktelser som disponent eller eier av middelet brukt i primærforbrytelsen	221
	7.3.4.2.2.4	Avvergelsesforpliktelser i kraft av særlig ansvarsstiftende grunnlag og omsorgsforpliktelser.....	222
	7.3.4.2.3	Justerende faktorer for medvirkerens straffansvar	224
	7.3.4.2.3.1	Medvirkerens personlige relasjon til primærforbryteren.....	224
	7.3.4.2.3.2	Primærforbrytelsens alvorlighetsgrad	225

	7.3.4.2.3.3 Medvirkerens handlingsalternativer	225
7.3.4.3	Medvirkning og kravet til årsakssammenheng.....	226
	7.3.4.3.1 Aktive medvirkningshandlinger	226
	7.3.4.3.2 Passive medvirkningshandlinger.....	229
7.3.4.4	Nærmere om kravet til medvirkerens skyld	229
	7.3.4.4.1 Innledning	229
	7.3.4.4.2 Skyldkravet må dekke både kravet til medvirkningshandlingen og innvirkningen på primærforbrytelsen	230
	7.3.4.4.3 Formene for skyld i tilfeller av medvirkning	231
7.3.4.5	Medvirkerens tilbaketreden.....	233
7.3.4.6	Nærmere om medvirkningsansvaret når et samarbeid utvikler seg annerledes enn forutsatt....	233
7.3.4.7	Medvirkning til straffri handling	235
7.3.4.8	«Medvirkning» etter at hovedmannens handling er fullbyrdet	235
7.3.4.9	Medvirkning til forsøk, forsøk på medvirkning, forsøk på medvirkning til forsøk.....	236
7.3.4.10	Medvirkningsansvaret for profesjonelle rådgivere..	241
7.3.4.11	Strl. § 183 («oppviglerparagrafen»)	241
7.4	Konkurrens	242
7.4.1	Problemstilling og avgrensing.....	242
7.4.2	Generelt om grensedragningen mellom ett og flere straffbare forhold	243
7.4.3	Flere handlinger følger etter hverandre i tid. Realkonkurrens? .	245
	7.4.3.1 Hensyn ved grensedragningen	245
	7.4.3.2 Gjeldende rett	246
	7.4.3.3 Det er én fornærmet eller én offentlig interesse er krenket	246
	7.4.3.3.1 Samme type atferd.....	246
	7.4.3.3.2 Samme type atferd, men av ulik alvorlighetsgrad.....	247
	7.4.3.3.3 Forskjellig type atferd.....	248
	7.4.3.4 Flere fornærmede, eller flere offentlige interesser er krenket	249
7.4.4	Én handling rammes av flere straffebud. Idealkonkurrens?....	249
	7.4.4.1 Hensyn ved grensedragningen	249
	7.4.4.2 Gjeldende rett	250
	7.4.4.2.1 Én fornærmet eller allmenne interesser er krenket	250
	7.4.4.2.2 Flere fornærmede.....	252

7.4.4.2.3	Én fornærmet og allmenne interesser er krenket	253
7.5	Det straffbare forholdets identitet	253
Kapittel 8		
	Straffrihetsgrunner	255
8.1	Problemstilling	255
8.2	Nødssituasjoner som dekkes av strl. §§ 17 og 18	256
8.2.1	Problemstilling og oversikt	256
8.2.2	Nødrett	257
8.2.2.1	Problemstilling	257
8.2.2.2	Nødssituasjonen	257
8.2.2.2.1	«fare for skade»	257
8.2.2.2.2	«liv, helse, eiendom eller annen interesse»	258
8.2.2.2.3	«ikke kan avverges på annen rimelig måte»	258
8.2.2.2.4	Det som skal reddes må være «lovlig» ..	258
8.2.2.3	Redningshandlingen («handling som ellers ville være straffbar»)	258
8.2.2.4	Interesseavveiningen: proporsjonalitetsregelen	259
8.2.3	Nødverge	261
8.2.3.1	Problemstilling	261
8.2.3.2	Nødssituasjonen: «ulovlig angrep»	262
8.2.3.2.1	«angrep»	262
8.2.3.2.2	«ulovlig»	264
8.2.3.2.3	Angrepet må ikke være avsluttet	265
8.2.3.3	Nødvergehandlingen	266
8.2.3.3.1	Problemstilling	266
8.2.3.3.2	bokstav a. «for å avverge»	266
8.2.3.3.3	bokstav b. Nødvendighetsregelen: «ikke går lenger enn nødvendig»	266
8.2.3.3.4	bokstav c. Forsvarlighetsregelen: «ikke går utenfor hva som er forsvarlig»	267
8.2.4	Særskilt om nødshandlinger der nødssituasjonen er fremkalt av gjerningspersonen selv	268
8.2.5	Særskilt om motstand mot handlinger av offentlige myndigheter	269
8.2.6	Forholdet mellom strl. §§ 17 og 18 første og annet ledd	271
8.3	Straffrihet på grunn av nødssituasjoner som ikke dekkes av strl. §§ 17 og 18	272
8.3.1	Problemstilling	272
8.3.2	Straffrihet med hjemmel i egne lovbestemmelser	272

8.3.2.1	Strl. § 18 annet ledd: Straffrihet ved pågripelse	272
8.3.2.2	Selvtekt.....	273
8.3.3	Straffrihet på ulovfestet grunnlag	275
8.3.3.1	Hypotetisk samtykke.....	275
8.3.3.2	Uanmodet forretningsførsel (negotiorum gestio) ..	275
8.4	Oppsummering om nødssituasjoner og beslektede situasjoner.....	275
8.5	Samtykke.....	277
8.5.1	Problemstilling.....	277
8.5.2	Manglende samtykke er en del av gjerningsbeskrivelsens tekst ..	277
8.5.3	Manglende samtykke er ikke en del av gjerningsbeskrivelsens tekst	278
8.5.4	Kravene til et straffriende samtykke	280
8.6	Pliktkollisjoner.....	281
8.7	Straffrihet på grunn av trekk ved etterforskningen.....	281
8.8	Andre rettsfølger enn straff for handlinger som er straffrie fordi det foreligger en straffrihetsgrunn	283

Kapittel 9

Skyld	285
9.1 Begrepet skyld.....	285
9.2 Begrunnelser for skyldprinsippet.....	285
9.3 Problemstillingen i dette kapitlet	286
9.4 Generelt om fastleggingen av innholdet i skyldbegrepet.....	288
9.5 Skyldgrader og skyldformer	290
9.5.1 Problemstillinger	290
9.5.2 Den generelle forsettslæren.....	291
9.5.2.1 Problemstilling	291
9.5.2.2 Strl. § 22 bokstav b: Visshetsforsett.....	292
9.5.2.3 Strl. § 22 bokstav b: Sannsynlighetsforsett	292
9.5.2.4 Strl. § 22 bokstav a: Hensiktsforsett	294
9.5.2.5 Strl. § 22 bokstav c: Forsett i form av dolus eventualis (positiv innvilgelse)	295
9.5.3 Særskilte forsettskrav.....	297
9.5.3.1 Hva som ligger i forsettskravet i det enkelte straffebudet er et tolkningsspørsmål	297
9.5.3.2 Hensikt.....	297
9.5.3.3 Overlegg	298
9.5.3.4 Kvalifisert sannsynlighetsforsett.....	298
9.5.4 Uaktsomhet.....	299
9.5.4.1 Problemstilling	299
9.5.4.2 Grensen nedover	300
9.5.4.2.1 Ubevisst uaktsomhet.....	300
9.5.4.2.2 Bevisst uaktsomhet.....	303

	9.5.4.2.3 Oppsummering.....	304
9.5.4.3	Grensen oppover	305
9.5.4.4	Grader av uaktsomhet.....	306
	9.5.4.4.1 Problemstilling.....	306
	9.5.4.4.2 Vanlig uaktsomhet	307
	9.5.4.4.3 Grov uaktsomhet	309
	9.5.4.4.4 Strl. § 24: Uforsettlig følge/liten uaktsomhet.....	310
	9.5.4.5 Uaktsomhetskravet for leger	311
	9.5.4.6 Skyldkravet i straffebud som krever «uforstand» ...	313
	9.5.4.7 Skyldform og skyldgrad i idealkonkurrenstilfeller .	313
9.6	Hvilket skyldkrav gjelder i forhold til det enkelte straffebudet?	314
9.7	Skyldkravet i relasjon til de enkelte elementene i gjerningsbeskrivelsen	317
	9.7.1 Hovedregelen: samme skyldform gjelder for alle elementene i gjerningsbeskrivelsen	317
	9.7.2 Unntak fra hovedregelen.....	318
9.8	Hvilke elementer i gjerningsbeskrivelsen må skylden omfatte?.....	318
	9.8.1 Hovedregel: Dekningsprinsippet.....	318
	9.8.2 Dekningsprinsippet rekkevidde	320
	9.8.2.1 Problemstilling	320
	9.8.2.2 Uvitenhet eller feiltro uten betydning for straffverdigheten.....	320
	9.8.2.3 Krav om subjektivt overskudd	321
	9.8.2.4 Krav om objektivt overskudd eller objektive straffbarhetsbetingelser.....	321
	9.8.2.4.1 Vegtrafikkloven § 22 første ledd siste punktum	321
	9.8.2.4.2 Sjøloven § 143 første og annet ledd	322
	9.8.2.4.3 Fritids- og småbåtloven § 33	322
	9.8.2.4.4 Vurdering.....	322
	9.8.2.5 Objektivt straffansvar	323
9.8.3	Skyldkravet for medvirkningshandlinger der medvirkning er eget straffalternativ	323
9.8.4	Skyldkravet for forsøkshandlinger	324
9.8.5	Oppsummering.....	325
9.9	Skyldkravet i relasjon til rettslige forhold. Rettsuvitenhet	326
	9.9.1 Problemstilling og oversikt	326
	9.9.2 Hovedregel: Skyldkravet med hensyn til handlingens ulovlighet er uaktsomhet.....	326
	9.9.3 Unntak.....	328
	9.9.3.1 Problemstilling	328
	9.9.3.2 Krav om forsett følger av det enkelte straffebud....	328

9.9.3.3	Justering av uaktsomhetsterskelen i tilfeller av situasjonsvillfarelse.....	328
9.9.3.4	Det kreves ikke skyld med hensyn til ulovligheten, «objektivt overskudd»	331
9.9.4	Hva ligger i skyldformen uaktsomhet med hensyn til ulovligheten?.....	331
9.9.4.1	Problemstilling og oversikt.....	331
9.9.4.2	Graden av uaktsomhet i forhold til ulike typer straffebud	332
9.9.4.2.1	Straffebudet retter seg mot en klar interessekrenkelse	332
9.9.4.2.2	Overtredelsen gjelder en offentlig-rettslig regulering.....	333
9.9.4.3	Særskilt om bevisst, uaktsom rettsuvidenhet	336
9.10	Bevisene for skyld	338

Kapittel 10

Tilregnelighet.....	339
10.1 Faktisk og rettslig tilregnelighet	339
10.2 Utilregnelighet og skyld.....	340
10.3 Grunner til utilregnelighet	341
10.3.1 Oversikt	341
10.3.2 Gjerningspersonen hadde ikke fylt 15 år.....	341
10.3.3 Gjerningspersonen var psykotisk.....	341
10.3.4 Gjerningspersonen var psykisk utviklingshemmet i høy grad...	342
10.3.5 Gjerningspersonen hadde en sterk bevissthetsforstyrrelse	343
10.3.6 Rettspsykiatrisk sakkyndiges rolle.....	344

Kapittel 11

Straffansvar og beruselse	346
11.1 Problemstilling.....	346
11.2 Selvforskyldt rus	346
11.2.1 Nærmere om begrepet 'rus'.....	346
11.2.2 Inntak av rusmiddel.....	347
11.2.3 Selvforskyldt inntak.....	348
11.2.4 Selvforskyldt beruset.....	348
11.2.5 Årsakskravet: «en følge av».....	350
11.2.5.1 Innledning.....	350
11.2.5.2 Kombinasjon av selvforskyldt og uforskyldt rus....	351
11.2.5.3 Særlig om atypisk rus og samvirke med individuelle forhold	352
11.2.5.4 Den selvforskyldte rus i samvirke med ekstern påvirkning.....	354

11.3	Selvforskyldt beruselse og tilregnelighet	354
11.4	Selvforskyldt beruselse og skyld	356
11.4.1	Rusen er uten betydning for gjerningspersonens virkelighetsoppfatning.....	356
11.4.2	Rusen fører til bevissthetsforstyrrelse.....	356
11.4.3	Rusen fører til nedsatt bevissthet.....	357
11.4.4	Konsekvenser av at skyld skal fingeres	358
11.4.5	Unntak fra regelen om at selvforskyldt rus ikke fritar for straff .	359
11.5	Oppsummering og kritikk	359

Kapittel 12

Opphør av straffansvar.....	362
12.1 Problemstilling.....	362
12.2 Opphør på grunn av etterfølgende atferd	362
12.2.1 Hovedregel: ikke opphør.....	362
12.2.2 Unntak.....	363
12.2.2.1 Tilbaketreden fra forsøk – strl. § 16 annet ledd	363
12.2.2.1.1 Problemstilling	363
12.2.2.1.2 Krav om frivillighet	363
12.2.2.1.3 Tilbaketreden fra ufullendt forsøk	364
12.2.2.1.4 Tilbaketreden fra fullendt forsøk.....	364
12.2.2.1.5 Tilbaketreden når flere samarbeider	365
12.2.2.1.6 Unntak.....	365
12.2.2.2 Opphør på grunn av samarbeid med politiet	366
12.3 Opphør av andre grunner	367
12.3.1 Ny lovgivning	367
12.3.2 Foreldelse.....	367
12.3.3 Dom på forvaring	368
12.3.4 Gjerningspersonens død	368
12.4 Straffeprosessuelle virkninger av at det foreligger en straffopphørsgrunn.....	368

Kapittel 13

Foretaksansvar	370
13.1 Problemstillinger og oversikt.....	370
13.2 Begrepet foretak	371
13.3 Generelt om vilkår for å straffe foretak	374
13.4 Hvilke handlinger foretatt av fysiske personer tilfredsstiller kravene for å straffe foretaket?	375
13.4.1 Gjerningsinnholdet	375
13.4.2 Skyldkravet	376
13.4.3 Andre straffbarhetsbetingelser i forhold til gjerningspersonen	376
13.4.3.1 Problemstilling	376

13.4.3.2	Gjerningspersonen kan straffes.....	376
13.4.3.3	Gjerningspersonen kan ikke straffes	379
13.4.3.3.1	Anonym gjerningsperson: Gjernings- personen er ansvarlig, men ikke kjent	379
13.4.3.3.2	Kumulative feil: Flere gjerningspersoner har handlet med utilstrekkelig grad av skyld	379
13.4.3.3.3	Gjerningspersonen har ikke utvist den skyld som straffebudet krever	380
13.4.3.3.4	Det foreligger en straffrihetsgrunn.....	381
13.4.3.3.5	Gjerningspersonen er utilregnelig.....	382
13.5	Tilknytningskravet: «på vegne av»	382
13.5.1	Problemstilling.....	382
13.5.2	Gjerningspersonens tilknytning.....	382
13.5.3	Handlingens tilknytning.....	384
13.5.4	Gjerningspersonen har handlet på vegne av to eller flere foretak .	385
13.5.5	Straffansvaret ved eierskifte o.l.....	385
13.6	Strl. § 27 – innhold og kritikk.....	386
13.7	Kort om foretaksansvaret i medhold av EØS-avtalen.....	387
DEL 3. Straff og andre reaksjoner		389
Problemstillinger i Del 3		390
 Kapittel 14		
Oversikt over reaksjonene. Avgrensninger		391
 Kapittel 15		
Rettskildespørsmål.....		393
 Kapittel 16		
Domstolenes valgmuligheter.....		396
16.1	Oversikt	396
16.2	Adgangen til å velge den enkelte reaksjon.....	396
16.2.1	Reaksjoner som formelt er straff.....	396
16.2.1.1	Fengselsstraff.....	396
16.2.1.2	Betinget fengselsstraff – fullbyrdelsesutsettelse	397
16.2.1.3	Forvaring.....	399
16.2.1.3.1	Oversikt	399
16.2.1.3.2	Vilkår for forvaring.....	399
16.2.1.3.3	Bare adgang, ikke plikt, til å idømme forvaring	403
16.2.1.3.4	Varighet. Mulighet for livsvarig fengsel	403
16.2.1.3.5	Kritikk	404
16.2.1.4	Bøtestraff.....	405

16.2.1.5	Betinget bøtestraff – fullbyrdelsesutsettelse.....	405
16.2.1.6	Subsidiær fengselsstraff	406
16.2.1.7	Samfunnsstraff.....	406
	16.2.1.7.1 Oversikt	406
	16.2.1.7.2 Vilkår for samfunnsstraff.....	407
	16.2.1.7.3 Bruk av samfunnsstraff	410
16.2.1.8	Rettighetstap	410
	16.2.1.8.1 Rettighetstap i form av fratakelse av stilling eller lignende	410
	16.2.1.8.2 Rettighetstap i form av kontaktforbud.	411
	16.2.1.8.3 Plikt til å idømme rettighetstap?	412
16.2.1.9	Straffutmålingsutsettelse.....	413
16.2.1.10	Ungdomsstraff.....	413
16.2.2	Reaksjoner som ikke er straff.....	414
16.2.2.1	Inndragning.....	414
16.2.2.2	Strafferettslige særreaksjoner.....	417
	16.2.2.2.1 Oversikt	417
	16.2.2.2.2 Vilkår for og gjennomføring av tvun- gent psykisk helsevern.....	417
	16.2.2.2.3 Vilkår for og gjennomføring av tvun- gen omsorg	420
	16.2.2.2.4 Kritikk	421
16.2.2.3	Tap av arverett	421
16.2.2.4	Tap av førerrett	422
16.3	Kombinasjoner av reaksjoner	422
16.3.1	Oversikt	422
16.3.2	Kombinasjon av straff og administrative reaksjoner	424

Kapittel 17

Strafferammene.....	426
17.1 Terminologi og oversikt.....	426
17.2 Hjemler for å gå utenfor nedre og øvre strafferamme	427
17.2.1 Problemstilling og oversikt	427
17.2.2 Avvik fra strafferammen i samme paragraf.....	427
17.2.2.1 Bestemte omstendigheter og/eller generelle omstendigheter	427
17.2.2.2 Bestemte omstendigheter.....	428
17.2.2.3 «Særdeles skjerpende omstendigheter»	428
17.2.2.4 «Særdeles formildende omstendigheter»	429
17.2.3 Avvik fra strafferammen for bestemte straffebud i egen paragraf.....	430
17.2.4 Avvik fra strafferammen som ikke gjelder bestemte straffebud .	430
17.2.4.1 Oversikt.....	430